

УДК 342.72

Луцький Роман Петрович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри церковно-канонічних
і державно-правових дисциплін
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ПОЗИТИВНЕ ПРАВО ЯК СПОСІБ ОСМИСЛЕННЯ ПРАВОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Актуальною проблемою в галузі юриспруденції є визначення теоретико-правових засад функціонування поняття позитивного права та взаємозалежної категорії правової реальності. Це питання потребує подальшого розвитку і вдосконалення. Зазначена проблема відіграє значну роль і викликає великий інтерес в сучасному суспільстві.

Ключові слова: закон, правова реальність, позитивне право, природне право, суспільство.

Постановка проблеми. Питання про те, до якого типу реальності відноситься позитивне право, лише на перший погляд не містить жодної проблеми, а відповідь на нього не становить жодних труднощів, оскільки право за дві з половиною тисячі років свого існування вже досконало вивчено. Проте відомий філософ і теоретик права Євген Спекторський (1875-1951) підкреслював: «Юристам здається, що вони знають, з якою реальністю мають справу тільки до тих пір, поки їх про це не запитують. Якщо ж їх запитують, то їм вже доводиться або самим допитуватись і дивуватися, або ж за необхідності вирішувати одне з найважчих питань теорії пізнання» [3, с. 320].

Для того, щоб особистість могла орієнтуватися в тій чи іншій сфері життєдіяльності, вона повинна відштовхуватись від реальної дійсності. Цей процес приходить як від теоретичного осмислення цієї сфери, так і через практичний досвід. Саме ці положення становлять актуальність порушеної проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічною основою статті стали праці С. С. Алексєєва, В. Д. Бабкіна, В. А. Бачиніна, В. С. Журавського, М. В. Костицького, В. С. Нерсесянца, Н. М. Оніщенко, О. Л. Копиленка, Н. М. Пархоменко, С. П. Рабінювич, Л. Л. Фуллера, Р. О. Халфіна, Ю. С. Шемшущенка, які сприяють осмисленню поточних процесів у теорії права та мають важливе значення для подальшого їх дослідження.

Виходячи уже з тих фундаментальних основ, які вони заклали, виникає потреба у більш детальному науковому аналізі відповідності позитивного права правовій реальності.

Постановка завдання. Стаття має на меті визначити провідну роль та особливості структури позитивного права, а також його взаємозв'язок з так званою правовою реальністю, оскільки саме позитивне право являється тією фундаментальною основою, на якій виникає та функціонує реальність, окреслена юридичними нормами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема становлення позитивного права як способу осмислення правової реальності була найбільш актуальною та досліджуваною через призму наукових підходів, які розроблені теорією та філософією

права на початку ХХ століття, оскільки її сутність була тісно пов'язана з основним питанням методології цих наук того часу (що таке реальність взагалі і як ставиться реальність, яка визнається або створюється наукою, до тієї реальності, яка називається емпіричною дійсністю). Гостроти цій проблематиці надавало різноманіття методологічних підходів у філософії права.

Наприклад, відомий російський юрист початку ХХ століття, засновник психологічної школи права Лев Петражицький (1867-1931) вважав, що природне право виходить від індивіда, воно народжується в глибинах людської психіки як інтуїтивне право, що, на відміну від позитивного, не залежить від маси зовнішніх факторів і визначається його внутрішніми переконаннями, індивідуальним сприйняттям людиною свого становища [2, с. 125].

За Петражицьким, первинний психологічний пласт правових явищ представлений інтуїтивним (природним) правом; до другого, соціологічного, відноситься позитивне право. Обидві форми буття права належать до емпіричного рівня, зводяться до досвіду, досягаються психологічними або соціологічними засобами.

Таким чином, Петражицький виходив з існування двох типів реальності: фізичної реальності, тобто чуттєвого сприйняття предметів, і психічної реальності, тобто внутрішніх переживань. Тому право у його розумінні зводилося до суб'єктивних переживань прав і обов'язків окремими людьми. Звичайно, Л. Петражицький правильно зазначив незвіданість буття права до чуттєвого буття і похідного його предметного буття від іншого типу реальності. Але, разом з Тим важко погодитися, що така реальність розглядається як психологічна реальність та являється видом емпіричної реальності, погодитися важко.

Інший погляд на природу права мав відомий український правознавець і соціальний філософ Богдан Кістяківський (1868-1920), який критикував Л. Петражицького за недооцінку інституційного буття права. Як зазначалося раніше, сам він виділяв чотири основні підходи до позитивного права, які відповідали чотирьом основним концепціям права і по-різному трактували реальну дійсність права:

- 1) аналітичний підхід, характерний для догматичної юриспруденції та відповідної позитивістської концепції права як державно-наказового явища;
- 2) соціологічний підхід, що відповідає розумінню права як форми соціальних відносин;
- 3) психологічний підхід, який відповідає психологічному поняттю права;
- 4) нормативний підхід, який відповідає аксіологічному поняттю права [1, с. 191].

Згодом Б. Кістяківський зробив акцент на соціокультурній реальності позитивного права як буття ідей, уявлень, цінностей, укорінених у культурі народу.

Сучасна теорія та філософія права також неоднозначно вирішують проблему природи позитивного права. Причому важливо зазначити, що всі наявні підходи до розуміння позитивного права виступають лише як моменти істини, оскільки поширюють на всю реальність лише приватні компоненти логічної моделі становлення права. Для того, щоб вийти з нескінченного розмаїття визначень природи позитивного права і водночас не втратити притаманного праву багатства своїх проявів, слід звернутися до категорії правової реальності як методологічного засобу, який адекватний досліджуваній проблематиці.

Питання про специфіку правової реальності й онтологічну структуру позитивного права виступає основним питанням правової онтології, оскільки воно є модифікацією питань філософії та теорії права. Ставлення до позитивного права – це питання про те, чому існує право як якесь буття, відмінне від інших, і як воно може існувати на практиці?

Концепція правової реальності («картина світу права») повинна задаватися чином права, представленим у наявній правосвідомості. Вона складається з взаємодії наступних компонентів:

- теорій різного рівня, у тому числі і філософського, а також правової ідеології, включаючи її втілення в чинній конституції;
- нормативних документів, що належать до різних рівнів правового регулювання;
- повсякденного досвіду, що має справу з проявами правового життя – правопорушеннями, практикою дотримання прав людини та угод і т. д. і яке дозволяє будувати гіпотези, версії та відчувати, що представлене в них відбулося і відбувається насправді [4, с. 219].

Що ж слід розуміти під правовою реальністю?

Розрізняють «широкий» і «вузький» зміст цього поняття. У «широкому» розумінні під правовою реальністю визнається вся сукупність правових феноменів: правових норм, інститутів, наявних правовідносин, правових концепцій, явищ правового менталітету і т. д. У «вузькому» розумінні до правової реальності включено тільки базові правові реалії, стосовно до яких всі інші правові феномени виявляються похідними, і тоді під правовою реальністю в різних напрямках і наукових школах прийнято розуміти або правові норми (нормативізм), або правовідносини (соціологічний напрям), або правові «емоції» (психологічний напрям). Також до базисних феноменів відносять встановлені державною владою норми права (позитивізм), об'єктивні суспільні відносини (об'єктивізм), ідея або сенс права (суб'єктивізм), ідеальну взаємодію суб'єктів, об'єктивовану в мові (інтерсуб'єктивність).

Хоча «широкий» і «вузький» зміст поняття «правова реальність» і відрізняються, їх все ж таки не слід абсолютно протиставляти, оскільки загальна картина правової реальності буде залежати від того, що прийняти в якості базисного феномена. Тому більш перспективною, очевидно, є інтегральна концепція правової реальності, під якою розуміється світ права, який конструюється з правових феноменів, упорядкованих у залежності від ставлення до базисного феномену, або «первореальності» права.

Правова реальність не представляє якусь субстанціональну частину реальності, а є способом організації та інтерпретації певних аспектів соціального життя та правового буття людини. Але цей спосіб є настільки ефективним, що за його відсутності розпадається сам людський світ. Тому ми представляємо його як реально існуючий. Вже в цьому виявляється відмінність буття позитивного права від буття власне соціальних об'єктів. Це пояснюється тим, що світ позитивного права – це світ повинності, а не існування.

Таким чином, введення в контекст методологічних і світоглядних проблем правознавства категорії «правова реальність» дозволяє розглядати позитивне право не просто як надбудову явища (суспільних відносин, інституту, форми суспільної свідомості), а як особливий світ, автономну сферу людського буття, що має власну логіку і закономірності, з якими не можна не рахуватися. Отже, сенс проблеми правової реальності полягає у з'ясуванні питання про буття позитивного права, тобто його вкоріненості в людському існуванні [5, с. 111].

У той же час слід враховувати специфіку онтології позитивного права, оскільки буття позитивного права – це «буття-повинності». Позитивне право – це сфера належного, тобто того, чого у звичному розумінні немає, але реальність якого значима для людини.

Що ж виступає онтологічною підставою позитивного права або завдяки чому воно виникло?

Цілком очевидно, що фундаментом права не може виступати природа та її закони чи космос у цілому, хоча і зараз трапляються спроби відродити характерні для античності уявлення про космічне походження права.

Право – надприродне явище, і ніяких підстав права в природі виявити неможливо. Природа – це царство об'єктів, а право – це сфера суб'єкта. Чи можна вважати у такому випадку субстанціональною основою права суспільство? Хоча право і виникає тільки в суспільстві, пов'язане з ним і навіть володіє соціальною сутністю, але суть ця вже не власне права, а його проявів. Тому говорити про будь-яку субстанціональну основу права не має сенсу.

Однак це не означає, що право не вкорінено в буття людини. Правова реальність виявляється в такому аспекті буття людини, яка містить моменти повинності, коли він стикається з буттям іншої людини і це спільне існування загрожує обернутися свавіллям. Тому не будь-яка людська взаємодія виступає основою права, а лише та, яка містить моменти повинності, що обмежує це свавілля. Взаємодія суб'єктів виступає підставою права не у субстанціональному, а в соціально-ідеальному, деонтологічному сенсі. Світ деонтологічності (тобто сфера права та моральності) можливий лише в тому разі, якщо дотримуються, як мінімум, такі дві умови:

- по-перше, визнання свободи совісті, тобто повної можливості кожної особи чинити так чи інакше і відповідно до цього виконувати або не виконувати свій моральний або юридичний обов'язок (причому для права ця вимога виявляється особливо значимою);
- по-друге, визнання принципової можливості норми належного, тобто критерію добра і зла, справедливості і несправедливості, що приписує чинити так, а не інакше, та й відповідно до цього оцінює людські вчинки як добрі чи злі, справедливі чи несправедливі.

Передумови взаємодії людської незалежності і норми права складають логічний мінімум деонтологічної реальності. Його суть така: коли людина не вільна, тоді вона не відповідає за свої вчинки, а якщо вона не відповідає за свої вчинки, тоді про жодні деонтологічні норми мови бути не може. Людина як істота розумна і вільна – у той же час істота підзаконна. Але вона підкоряється законам деонтологічно-етичного плану та емпірично-онтологічного – причинного плану. Це дві реальності, у яких живе людина і з позицій яких її дії оцінюються.

У рамках деонтологічної реальності злочин – це порушення за волевиявленням злочинця норми належного, яка наказує людям утримуватися від визначених діянь, тобто на самого злочинця накладається маска моральної особистості, що володіє свободою волі. Під цією маскою всі і кожен піднімаються на однакову висоту – вони визнаються однаково вільними. У цьому сенсі й полягає особлива велич права. З позицій же онтологічно-емпіричної реальності, де все підпорядковано причинному детермінізму, злочинець – раб біологічної природи та обставин, а тому тут немає місця для особистої свободи. Здібність бачити світ не тільки з позицій причин і наслідків, потреб та інтересів, а й з позицій значущості феноменів цього світу для людини – розвивається теорією права, тісно пов'язаною з етичною філософією. При цьому право має онтологічну природу, близьку до природи моральної реальності. Тому зобов'язання являється тим загальним компонентом, який притаманний як праву, так і моралі.

Головне ж у реальності права в цілому і в кожному з правових феноменів зокрема – це особливий спосіб вираження. Його суть полягає в тому, що право безпосередньо діє на людину. Це особливий вид дії, тобто дії не із зовнішньої причини, а за внутрішнім спонуканням. Він належить до сфери значущості, що відрізняється від сфери емпірично-соціальних проявів.

Тут ми маємо справу з особливою логікою: деонтологічні і відповідно з цим пізнавальні засоби повинні бути особливими та відрізнятися від тих, які застосовуються при пізнанні світу емпіричного, оскільки поєднують у собі пізнавальні та оціночні моменти. У зв'язку з цим суддя має вирішувати конкретну справу, насамперед, з точки зору категорій деонтології – вільної волі та відповідальності, а потім вже з теоретичних положень емпіричної онтології – спадковості, соціального середовища, але не підміняючи перше другим.

Висновки. Підсумовуючи усе вищенаведене, доцільно зауважити, що за своєю сутністю позитивне право є ідеальною реальністю стосунків між людьми. Воно представляє особливу складову частину існування. При цьому йдеться про сутність ідеального буття, зміст якого полягає в тому, що реально повинно бути в дійсності. Сутність позитивного права також знаходить свій вираз у ментальних установках, ідеях та теоріях, у формі знаково-символічної норми та інститутів, у людських діях і відносинах, тобто в різних проявах правової реальності.

Список використаних джерел

1. Даценко В. С. Класична соціологія. Макс Вебер і Б. О. Кістяківський / В. С. Даценко // Збірник наукових праць «Інтелект. Особистість. Цивілізація». – 2009. – № 7. – С. 188-195.
2. Иванов Г. А. Психологическая теория права в критической литературе / Г. А. Иванов. – С-Пб. : Типография М. Меркушева, 1993. – 157 с.
3. Спекторський Є. Кант і соціальна філософія [публікація, передмова, пер. укр.] / Є. Спекторський // Дух і літера. – Вип. № 7-8. – К., 2001. – С. 318 – 341.
4. Лівшиц Р. З. Теорія права : підручник / Р. З. Лівшиц. – М. : БЕК, 1994. – 345 с.
5. Оніщенко Н. М. Сприйняття права в умовах демократичного розвитку : монографія / Н. М. Оніщенко – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2008. – 316 с.

Луцький Р. П. Позитивне право як спосіб оцінки правової реальності

Актуальною проблемою в галузі юриспруденції є визначення теоретико-правових принципів функціонування поняття позитивного права і взаємозалежної категорії правової реальності. Цей питання потребує подальшого розвитку і вдосконалення. Дане питання грає важливу роль і викликає великий інтерес в сучасному суспільстві.

Ключевые слова: закон, правовая реальность, позитивное право, естественное право, общество.

Lutckyy R. P. Positive law as a kind of comprehension of legal reality

The topical of the problem in the sphere of jurisprudence is determination teoretic and legal principles bfunctioning of positive low concept and interdependent category of legal reality. This question needs subsequent development and perfection. This problem plays a considerable role and causes large interest in modern society.

Key words: law, lugal reality, positive law, natural law, society.

